

Отримано: 23 лютого 2017 р.

Прорецензовано: 05 березня 2017 р.

Прийнято до друку: 14 березня 2017 р.

Карлін М. І., Щегельська М. В. Соціально-економічні проблеми використання кліматичних фінансів в умовах глобалізації та шляхи їх вирішення / М. І. Карлін, М. В. Щегельська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», березень 2017. – № 4(32). – С. 135–139.

УДК 336:339

JEL-класифікація: G00

Карлін Микола Іванович,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,

Щегельська Мар'яна Володимирівна,

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ КЛІМАТИЧНИХ ФІНАНСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті подано визначення такої важливої складової екологічної економіки як кліматичні фінанси. Окреслено соціально-економічні проблеми використання кліматичних фінансів у сучасних умовах розвитку. Запропоновано шляхи вирішення проблеми потепління у світі та в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. Авторами досліджено особливості виведення фінансів загалом та кліматичних фінансів зокрема в офшори.

Ключові слова: кліматичні фінанси, їх структура, рівні кліматичних фінансів, глобальні проблеми функціонування кліматичних фінансів, екологічні податки, екологічні стимули, Кіотський протокол, Паризька кліматична угода, офшор.

Карлин Николай Иванович,

доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов, банковской деятельности и страхования,
Восточноукраинский национальный университет имени Леси Украинки,

Щегельская Марьяна Владимировна,

аспирант кафедры финансов, банковской деятельности и страхования,
Восточноукраинский национальный университет имени Леси Украинки

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЛИМАТИЧЕСКИХ ФИНАНСОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В статье дается определение такой важной составной экологической экономики как климатические финансы. Определены социально-экономические проблемы использования климатических финансов в современных условиях развития. Предлагаются пути решения проблемы потепления в мире и в Украине с учетом опыта стран Европейского Союза. Авторами исследованы особенности вывода финансов вообще и климатических финансов в частности в офшоры.

Ключевые слова: климатические финансы, их структура, уровни климатических финансов, глобальные проблемы функционирования климатических финансов, экологические налоги, экологические стимулы, Киотский протокол, Парижское климатическое соглашение, офшор.

Mykola Karlin,

Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,

Mariana Shchekhelska,

PhD student of the Department of Finance, Banking and Insurance, Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS OF THE USE OF CLIMATE FINANCE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND THEIR SOLUTIONS

The article defines such an important part of ecological economics as climate finance. The socio-economic problems of using climate finance in modern conditions of development have been outlined. The solutions to the problem of warming in the world and in Ukraine based on the experience of the EU countries have been offered. The authors have studied the features of the withdrawal of finance in general and climate finance in particular to the offshore zones.

Key words: climate finance, their structure, levels of climate finance, global problems of climate finance, environmental taxes, environmental incentives, The Kyoto Protocol, The Paris Agreement, offshore zone.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. людство вступило в новий етап глобалізації, який може стати катастрофічним із точки зору впливу людини на природу. Для цього в глобальній фінансовій системі

доцільно виділити таку складову, як кліматичні фінанси, за допомогою яких можна було б більш ефективно впливати на процес призупинення потепління клімату на планеті. Складність полягає в узгодженні фінансових заходів між країнами щодо збереження клімату, оскільки багато країн, що розвиваються, не мають для цього коштів, а розвинуті країни не виділяють для цього відповідні ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вклад у дослідження впливу фінансових заходів на вирішення глобальних екологічних проблем внесли такі вчені: І. Бистряков, І. Вахович, Р. Гевко, В. Голян, О. Губанова, Б. Данилишин, Г. Дейлі, М. Долішній, Н. Зімовчук, В. Кравців, Н. Крафтс, В. Павлов, Н. Павліха, П. Саблук, Д. Стігліц, І. Сторонянська, Дж. Сьєберт, Ю. Туниця, Дж. Фарлей, М. Хвесик, Є. Хлобистов та інші. Водночас у їх роботах поки не розроблено цілісної системи фінансових інструментів впливу на клімат, щоб допомогло більш ефективно боротися з його потеплінням у сучасних умовах.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є виявлення соціально-економічних причин глобальних кліматичних проблем та розробка шляхів їх вирішення за допомогою кліматичних фінансів. Відповідно до зазначеної мети виокремлено такі завдання: з'ясувати зміст кліматичних фінансів; розробити механізм їх функціонування на різних рівнях управління; виявити наявні соціально-економічні проблеми у використанні кліматичних фінансів як у світі, так і в Україні, та можливі шляхи їх подолання; дослідити особливості виведення фінансів взагалі та кліматичних фінансів, зокрема, в офшори та розробити систему протидії цьому.

Вклад основного матеріалу. Сьогодні людство споживає 1,5 об'єму відновних ресурсів Землі. Якщо не відмовитися від такої поведінки, то цей показник зросте до 2050 р. до 2,3, що може призвести до знищення життя на планеті [1]. Це вимагає спільних дій від усіх країн для вирішення вказаних проблем на глобальному рівні, зокрема й у фінансовій сфері.

Знаковою подією у фінансовому регулюванні клімату на Землі стало підписання індустріальними країнами у 1997 р. Кіотського протоколу про скорочення викидів парникових газів до 2008–2012 рр. на 5,2% порівняно з 1990 р. Для США вказана норма була встановлена на рівні 7%, оскільки ця країна у вказані роки була найбільшим забруднювачем повітря. Проблемою стало й те, що зростання викидів парникових газів у багатьох країнах, що розвиваються, не попало під умови скорочення згідно з умовами Кіотського протоколу. Крім того, у 2001 р. із цього протоколу вийшли США, що дуже ускладнило виконання його умов. Продовженням Кіотського протоколу стала Паризька кліматична Конференція 2015 р., згідно з якою абсолютна більшість країн світу взяла на себе суттєві зобов'язання щодо зменшення викидів парникових газів, щоб не допустити подальшого потепління клімату на планеті. Крім того, певні нормативи щодо дотримання кліматичних умов та форми фінансово-економічної відповідальності містяться в документах ЄС, інших регіональних організацій, у міждержавних угодах між окремими країнами, в екологічних документах окремих країн тощо. Водночас не всі ці рішення акцептуються окремими країнами, насамперед США.

Кіотський протокол, який вступив у дію з 16.02.2005 р., запустив у використання механізм чистого розвитку (МЧР), який є важливою складовою кліматичних фінансів: розвинута країна вкладає кошти в проект із зниження викидів парникових газів в країні, що розвивається, та привласнює собі весь обсяг скорочень цих викидів у результаті реалізації такого проекту. За статистикою ООН, через механізм МЧР було реалізовано 7,8 тис. проектів у 107 країнах, у результаті чого глобальні викиди скоротилися на 1,5 млрд тон (у перерахунку на CO₂).

Аналіз зарубіжної та української літератури з вказаної проблематики дозволяє запропонувати для обговорення науковою громадськістю наступне визначення кліматичних фінансів. Це – сукупність фінансових важелів, інструментів, норм і нормативів, які сприяють збереженню й покращенню кліматичних умов із метою належного відтворення факторів виробництва та забезпечення сталого розвитку як у масштабах усього світу та груп країн, так і на рівні окремої країни, її регіону, окремої територіальної громади. Прикладом використання кліматичних фінансів на глобальному рівні є фінансові обмеження щодо викидів вуглекислого газу в повітря. Як результат, багато розвинутих країн максимально скоротили видобуток та використання вугілля для виробництва електроенергії та опалювання будинків. Для запровадження в Україні масштабних заходів з енергоефективності за розрахунками експертів потрібно витратити близько 50 млрд дол. США.

Суттєвим елементом механізму функціонування кліматичних фінансів повинні насамперед стати ті складові екологічного оподаткування, які направлені на збереження клімату планети. Передусім це стосується оподаткування викидів в атмосферу шкідливих речовин, які ведуть до потепління клімату на планеті. Крім того, це стосується й забруднювачів води, землі, надр, що опосередковано впливає на погіршення кліматичних умов. Згідно з міжнародними кліматичними угодами до 2020 р. кліматичні платежі з боку розвинутих країн країнам, що розвиваються (133 країни плюс Китай), повинні сягнути 100 млрд дол. США. Поки ж надані гарантії на 30 млрд дол. США, оскільки не існує обов'язковості їх сплати розвинутими країнами. І в Кіотському протоколі, і в Паризькій угоді йдеться про добровільний характер сплати кліматичних фінансів на користь країн, що розвиваються.

Основою кліматичних фінансів є використання «вуглецевого податку» (екологічного податку за викиди в атмосферне повітря кожної тони CO₂). Ставка вказаного податку в Україні у 2017 р. становить 0,83 грн за 1 тону CO₂, тоді як у ЄС – близько 6 євро. Тому цей податок у нашій країні поки не створює належних стимулів до зменшення парникових викидів в атмосферу та заохочує як українських, так і зарубіжних інвесторів розвивати в нашій країні «брудні» виробництва.

Несправедливий розподіл ефектів від глобалізації посилює загрозу конфліктів під час придокористування на міжнародному, національному та регіональному рівнях, про що свідчать постійні конфлікти у багатьох розвиткових країнах Азії, Африки, Близького Сходу [2].

Важливою складовою механізму функціонування кліматичних фінансів на глобальному рівні могло б стати створення єдиного Міжнародного Кліматичного Фонду (МКФ) під егідою ООН замість кількох міжнародних екологічних фондів.

Слід звернути увагу на систему негативних нормативів, стимулів та податків, які були запроваджені в Данії для переходу до використання переважно відновних джерел енергії [3]. До 1970 р. країна отримувала 90% енергії від нафти та газу, але з 1973 р. почалося різке зростання цін на вказані енергоресурси, що змусило Данію економити нафту і газ, використовувати відновні джерела енергії. Для цього, з 1977 р. було введено податок на використання нафти та електрики, які постійно підвищувалися, а до них ще додалися податки на вугілля та газ. У 1979 р. було прийнято закон про муніципальне опалення, згідно з яким був змінений підхід до прокладання теплотрас, при якому враховувалися ціни на паливо та платоспроможність жителів того чи іншого району Данії (що важливо взяти до уваги в Україні). У 1990 р. в країні ввели нову схему забезпечення електроенергією та теплом – проектне енергозбереження. При ній житлові будинки отримували 55% опалення від місцевих систем, завдячуючи станціям СНР, що враховували у своїй діяльності ефект тригенерації (комбіноване виробництво тепла, електроенергії та холоду). До 2010 р. СНР забезпечували виробництво близько 77% тепла та 65% електроенергії Данії.

Складною проблемою в системному підході до реалізації заходів із кліматичних фінансів на глобальному рівні може стати бажання нової Адміністрації США та Д. Трампа збільшити кількість робочих місць у нафтовій та газовій промисловості Америки, що суперечить Паризькій кліматичній угоді 2015 р. [4]. Проти такого рішення вже виступила значна частина громадськості й політиків у багатьох країнах світу.

Не тільки державні управлінські структури, а й органи місцевого самоврядування, повинні нести відповідальність за відповідність використання наявних відновлювальних джерел енергії міжнародним стандартам якості довкілля. Для цього треба розробити відповідну систему стимулів та штрафів, оскільки не завжди ці заходи кореспондуються з економічною доцільністю на перспективу. Зокрема, в Іваничівському районі Волинської області відведено близько 1000 га землі під вирощування енергетичної верби, з якої виробляється тріска для опалення, яка майже не шкодить довкіллю. Практично вся ця продукція експортується до країн ЄС, забезпечуючи виробникам суттєві прибутки, а українські власники землі з часом отримають не придатну для використання в сільському господарстві землю.

Важливим елементом кліматичних фінансів повинні стати фінансові санкції за вивіз лісу-кругляку з України. Заборона на експорт лісоматеріалів запроваджена в 33 країнах світу, зокрема в Албанії, Камеруні, Нігерії, Бразилії, Канаді, Індонезії, Малайзії [5]. Позитивом заборони вивозу з України лісу-кругляку у 2016 р. стало зростання виробництва в деревообробній (на 16%) та в меблевій (на 15%) галузях промисловості нашої країни. Тому, хоча й дозволено експортувати пиломатеріали, заборона вивозу з України лісу-кругляку з 01.01.2017 до 01.01.2027 р. є позитивним зрушенням. Проте, хоча з 01.11.2015 р. вже діє заборона на експорт з України твердих порід лісу (дуба і граба), це не зупинило їх вивіз. Тільки завдячуючи діяльності громадських організацій вдалося призупинити цей процес, але дуже важко зупинити вивіз лісу з України за офшорними схемами, про що свідчить нижче наведений приклад.

У Волинській області (за даними Інтернет-ресурсу «Волинські новини» від 30.11. 2016 р.) у 2014–2015 рр. суб'єкти господарювання, серед яких «Городоцьке лісгосподарство (далі – ЛГ)», «Уманське ЛГ», «Турійське ЛГ», «Любомльське ЛГ», «Поліське ЛГ», «Ковельське ЛГ» та «Колківське ЛГ» експортували деревину на адресу компанії «Zortex Business LLP» (Велика Британія). Тим часом вказана компанія, ще з липня 2014 р. була ліквідована, а керівництво вказаних лісгоспів не взяло це до уваги. Державна фіскальна служба (ДФС) у Волинській області довела, що за кілька місяців обсягів із вказаною ліквідованою компанією держава недоотримала в бюджет понад 3 млн грн. Була порушена кримінальна справа щодо ухилення від сплати податків, але суд її відхилив. Коли ДФС у Волинській області почала перевірку, контрагент «Zortex Business LLP» знову зареєструвався за кордоном під тією ж назвою, тільки з іншим ідентифікаційним кодом в Шотландії. Таким чином, поставки згідно з раніше підписаними контрактами продовжувалися, а в лісгоспах заявили, що іноземний партнер просто змінив реєстраційну адресу. До початку 2017 р. так ніхто і не відповів за втрати для держави за вказаною угодою [6].

Важливим чинником стимулювання розвитку відновної енергетики (ВЕ) повинні стати фінансові стимули, зокрема «зелений тариф» на електроенергію, вироблену за допомогою вітру, сонця, біовідходів

тощо. Водночас Україна завдяки великих дотацій із бюджету на відновну енергетику зменшує доходи атомних станцій та ТЕЦ. Крім того, більшу частину цих «зелених дотацій» отримують великі недержавні виробники відновної енергії, які виводять надприбутки від цих дотацій за кордон (насамперед в офшори), не сплачуючи належні податки. Значні збитки від використання «зеленого тарифу» несуть насамперед державні атомні станції, які виробляють найдешевшу енергію в Україні. Тому в цій сфері необхідно прийняти заходи з поступового наближення «зеленого тарифу» на електроенергію до тарифів інших виробників електроенергії.

З метою дотримання міжнародних угод про зменшення викидів парникових газів в Україні доцільно максимально стимулювати використання електротранспорту. Податкові та інші пільги дозволили б прийти в Україну провідним світовим виробникам електромобілів, але для цього Верховній Раді треба прийняти відповідні закони та узгодити їх із МВФ. Зараз зареєстровано законопроект про скасування ПДВ на багато груп товарів, зокрема й на електромобілі, який заслуговує на увагу. Він стосується не тільки електроавтомобілів, а й комплектуючих, послуг таксі та кур'єрських фірм, які користуватимуться електрокарами. У цьому плані заслуговує на увагу досвід Норвегії, де під час реєстрації електромобілів на них зменшені відповідні податки, також ці автомобілі звільнені від ПДВ, їм забезпечено безкоштовний проїзд платними дорогами та паромними переправами.

Проблемою є контроль за ефективністю механізму функціонування кліматичних фінансів – значна частина таких коштів привласнюється чиновниками та виводиться в офшори, тому важливим є розширення механізму е-декларування доходів усіх українських чиновників та членів їх родин, а не тільки доходів чиновників високого рангу. За прикладом Данії було б доцільно створити укрупнене Міністерство клімату, енергетики та будівництва та передати йому контрольні функції за використанням кліматичних фінансів. При цьому вказане Міністерство повинно тісно співпрацювати з Державною службою фінансового моніторингу, щоб не допускати виведення цих коштів в офшори.

Сучасна теорія доводить, що найкраще економіка працює тоді, коли її учасники мають рівний доступ до даних, тобто в її основі – прозорість. Світова ж економічна система з офшорними центрами – абсолютна протилежність, оскільки постійно посилюється протистояння: виникають нові офшори, міжнародне співтовариство або конкретні держави приймають контрзаходи, в офшорах винаходять нові схеми, податкові системи країн світу стають усе складнішими, знаходяться все винахідливіші та дорожчі консультанти, які допомагають мінімізувати сплату податків. Для обслуговування діяльності із ухилення від оподаткування з'являються цілі допоміжні галузі, які знову ж таки зменшують ефективність світової економіки [7].

Кардинальним напрямом вирішення проблеми офшорів могла б стати їх повна заборона, на чому у своєму листі до світових лідерів наголосили у 2016 р. більше 300 економістів зі світовим ім'ям, які стверджують, що офшори збільшують рівень корупції у світі та допомагають міжнародним корпораціям отримувати фінансові вигоди за рахунок інших. Проте такий кардинальний заклик, на нашу думку, не буде реалізовано, оскільки лише в США існує кілька потужних офшорних зон (насамперед штат Делавер), фінанси Лондонського Сіті сфокусовані в Нормандських та латино-карибських офшорах, фінанси нідерландських холдингів пов'язані з карибськими офшорами тощо.

Слід зауважити, що за останні роки світові економічні відносини стають прозорішими. Для боротьби з виведенням фінансів, зокрема кліматичних, у офшорні зони складаються «чорні списки» або списки офшорів, до яких включені країни, на операції з якими накладаються певні обмеження, наприклад, податкові або валютні. Проте проблема боротьби із офшорами ускладнюється тим, що немає їх універсального, єдиного списку. Кожна держава, кожна міжнародна організація складає власний перелік таких зон, кількість яких на сьогодні вимірюється десятками: до 30% країн світу мають ті чи інші ознаки офшорів [8].

Серед міжнародних організацій, що складають «чорні списки» країн, які здійснюють «недобросовісну податкову конкуренцію» варто використати ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку, що об'єднує 35 держав, – складає перелік офшорів на основі оцінки відповідності юрисдикцій міжнародним стандартам відкритості та обміну інформацією на запит (дослідження нормативно-правової бази юрисдикції та практичне дотримання відповідної нормативно-правової бази) та щороку оновлює його. За останні роки значна кількість юрисдикцій покращили свою законодавчу базу з метою забезпечення доступності бухгалтерської інформації та даних щодо власності, також скасовуються акції на пред'явника. Зокрема, серйозні зміни в законодавстві торкнулися одного з класичних офшорів – Британських Віргінських островів: новими поправками введені строгі правила ведення фінансової документації трастів, порушення таких правил нестиме за собою адміністративну та кримінальну відповідальність. Також були зроблені значні кроки в поліпшенні доступу до інформації. Із 968 рекомендацій, 92 юрисдикції уже ввели або запропонували зміни до внутрішнього законодавства та практики відповідно до 500 рекомендацій) та ФАТФ (Financial Action Task Force – міжурядовий орган, метою якого є розвиток і впровадження на міжнародному рівні заходів і стандартів із боротьби щодо відмивання грошей – щороку проводить дослідження та оцінює, наскільки національні законодавства та практика дер-

жав відповідає рекомендаціям. Із початку процесу перевірок було досліджено більше, ніж 80 держав, із яких 58 не відповідали рекомендаціям ФАТФ. Із цих 58-ми держав, 41-на необхідні реформи для усунення недоліків у їх боротьбі з відмиванням грошей та були вилучені з цього списку) [9, 10].

Що стосується діяльності України у боротьбі із виведенням фінансів, зокрема кліматичних, в офшорні зони, то незрозумілою залишається методика вибору юрисдикцій, які віднесено до офшорних зон, а також періодичність перегляду такого списку. Під час порівняння переліку офшорів за версією ОЕСР та версією України бачимо, що лише невелика кількість країн співпадає за обома списками [11]. Крім того, у контексті регулювання норм трансфертного ціноутворення у 2015 р. затверджено перелік держав (територій), які відповідають таким критеріям: 1) держави, у яких ставка податку на прибуток підприємств на 5 і більше в. п. нижча, ніж в Україні; 2) держави, з якими Україною не укладені міжнародні договори з положеннями про обмін інформацією [12]. Цей перелік оприлюднюється щороку в офіційних джерелах, а також має оновлюватися протягом трьох місяців із дати зміни ставки корпоративного податку в зазначених країнах. Фактично, цей список є українським переліком низькоподаткових юрисдикцій.

Під тиском розвинутих країн, і насамперед США, Україна буде змушена прийняти план заходів із протидії розмиванню податкової бази та виведення прибутку з під оподаткування (план BEPS), хоча ряд експертів вважають його досить важким для середнього бізнесу в Україні та для нашої країни загалом. Виграють від нього, на думку д. ю. н. Д. Гетманцева, насамперед ТНК та США як держава [13].

Висновки. У структуру механізму функціонування кліматичних фінансів доцільно включити такі фінансові інструменти, як екологічні податки, стимули й штрафи, а також інвестиції та кредити, що направлені на покращення кліматичних умов відтворення факторів виробництва на всіх рівнях.

Механізм функціонування кліматичних фінансів повинен містити й фінансові важелі, інструменти, норми і нормативи, направлені проти тих суб'єктів господарювання, які негативно впливають своїми діями на клімат планети. Прикладом використання кліматичних фінансів на глобальному рівні є фінансові обмеження щодо викидів вуглекислого газу в повітря.

Проблемою є контроль за ефективністю механізму функціонування кліматичних фінансів, які часто використовуються недостатньо ефективно. Значна частина таких коштів виводиться в офшори, тому вкрай важливим є розширення механізму е-декларування доходів усіх українських чиновників та членів їх родин.

Кардинальним напрямом вирішення проблеми офшорів могла б стати їх повна заборона, проте такий крок навряд чи буде реалізовано, оскільки лише в США існує кілька потужних офшорних зон (насамперед штат Делавер), фінанси Лондонського Сіті сфокусовані в Нормандських та латино-карибських офшорах тощо.

Література:

1. Нудельман В. Планування території – найважливіший елемент вирішення ключових завдань розвитку країни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/01/7/7131578>
2. Іжак О. Не вбивати на водопої / О. Іжак // Дзеркало тижня. – 2016. – 28 грудня. – С. 5.
3. Сила ветра : как Дания решила полностью перейти на возобновляемую энергию. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.furfur/furfur/changes/217567-denmark>.
4. Растопим лёд: почему изменения климата могут привести к ядерной войне. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.furfur/changes//changes/219685-the_times_they_are_changing.
5. Княжанський В. Про скасування мораторію на експорт українського лісу / В. Княжанський // День. – 2016. – 2 грудня. С. 11.
6. Карлін М. І. Інвестиційні офшори [Текст] : навч. посіб. / М. І. Карлін, О. А. Івашко. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – 292 с.
7. Шэксон Н. Люди, обокравшие мир. Правда и вымысел о современных офшорных зонах / Н. Шэксон. – Москва : ИД «Коммерсантъ», 2012. – 382 с.
8. Карлін М. І., Щегельська М. В. Проблема офшоризації банківського бізнесу в Україні / М. І. Карлін, М. В. Щегельська // Наук.-практ. вид. «Банківська справа». – Київ : Знання, 2015. – Випуск № 4–5 (136). – С. 21–31.
9. High risk and non-cooperative jurisdictions [Електронний ресурс] : FATF. Public Statement. 24 October 2014. – Режим доступу : <http://www.fatf-gafi.org/topics/high-riskandnon-cooperativejurisdictions/documents/public-statement-oct2014.html>.
10. Tax Transparency. 2014. Report on Progress [Електронний ресурс] : Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/tax/transparency/GFannualreport2014.pdf>.
11. Про перелік офшорних зон [Електронний ресурс] : Розпорядження КМУ №143-р від 23.02.11. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80>.
12. Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового кодексу України [Електронний ресурс] : Розпорядження КМУ №977-р від 16.09.15. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/977-2015-%D1%80>.
13. Карлін М. І. Суспільні фінанси в умовах демократії [Текст] : курс лекцій / М. І. Карлін. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – 196 с.